

مراحل تربیت اخلاقی کودک از منظر تعالیم دینی

الهام حیدری^۱

چکیده

یکی از وظایف و مسئولیت های مهم والدین که در تعالیم دینی مورد تأکید قرار گرفته است تربیت اخلاقی کودکان می باشد، منظور از تربیت اخلاقی، پرورش فضیلت های اخلاقی همچون: صبر، حیا، عفت، گذشت، عزت نفس، بخشش، صداقت، قناعت و آراستگی ظاهری و... است که در رشد و کمال انسانی، نقش بسزایی ایفا می کند. از آن جا که تربیت اخلاقی تأثیر عمیقی بر شکل گیری شخصیت و رفتارهای آینده ی کودکان دارد، بایستی مراحل این تربیت را بر اساس تعالیم دینی شناخت و از آن جا که منابع دینی همیشه بهترین مسیر برای رشد اخلاقی و پرورش انسان مناسب است از این رو ضروری است در خصوص این موضوع پژوهش انجام شود. با توجه به هدف اصلی مقاله، که بررسی مراحل تربیت اخلاقی کودکان از منظر تعالیم دینی می باشد، روش انجام پژوهش از نوع کیفی است و از جمله مطالعات کتابخانه ای به شمار می رود، که به صورت توصیفی - تحلیلی به بررسی موضوع پرداخته شده؛ از جمله نتایج این پژوهش می توان به اصول تربیت اخلاقی مانند: خدامحوری و توحید، اصل محبت و احترام، اصل الگوبودن عملی و... اشاره نمود همچنین عملکرد والدین در تربیت اخلاقی کودکان درچندین مرحله است که برخی مربوط به عملکرد آنها قبل از بارداری و در طول دوران بارداری و برخی نیز بعد از تولد نوزاد تا سه سالگی و سپس از سه سالگی تا هفت سالگی اشاره دارد.

واژه های کلیدی: مراحل، تربیت، تربیت اخلاقی، کودک، تعالیم دینی.

مقدمه

¹ - طلبه سطح 2، حوزه علمیه معصومیه (سلام الله علیها)، قیدار، زنجان. ali9968m@gmail.com

خانواده اساسی ترین نظام اجتماعی در اسلام است و مهمترین مسئله در آن تربیت اخلاقی فرزندان است. منظور از تربیت اخلاقی یعنی رشد و هدایت انسان به سوی فضائل اخلاقی و بازداشتن او از رذائل اخلاقی، از طریق آموزش، تمرین و الگوسازی.

در عصر امروزی تربیت اخلاقی کودکان با چالش ها و آسیب های زیادی رو به رو است بر این اساس از آن جا که کودکان از سنین پایین با انواع تأثیرات فرهنگی، رسانه ای و اجتماعی روبرو هستند، توجه به تربیت اخلاقی آنها در مراحل مختلف زندگی نه تنها یک امر ضروری در بعد فردی بلکه یک مسئولیت مهم تربیتی و اجتماعی بر عهده والدین محسوب می شود و امری ضروری به شمار می رود؛ با این حال، از آن جا که بسیاری از والدین در خصوص اینکه آگاهی کافی از چگونگی آغاز فرآیند تربیت اخلاقی ندارند و یا نا آشنا به مراحل تربیت اخلاقی هستند لذا ضروری است درباره این موضوع از منظر تعلیم دینی پژوهش انجام داد تا والدین بتوانند با آگاهی کافی از این مراحل تربیت و رشد اخلاقی فرزندانشان را با نیازهای رشد کودک هماهنگ سازند.

در خصوص پیشینه موضوع برخی مقالات و کتب وجود دارند که به علت رعایت اختصار به ذکر برخی از آنها اکتفا می شود. 1) کتاب: «تعلیم و تربیت اسلامی» تألیف: مجید رشیدپور 2) کتاب: «تربیت دینی» تألیف: محمد داوودی 3) مقاله: «تحت عنوان روش های تربیت دینی» نوشته: محمدرضا بهشتی؛ در هر صورت وجه تمایز نوشتار حاضر با این کتب و پژوهش ها این است که در نوشتار حاضر به بررسی مراحل تربیت اخلاقی کودکان از منظر تعلیم دینی پرداخته شده در حالی که این امر در هیچ کدام از پژوهش های فوق الذکر انجام نشده است. اکنون سؤال اصلی پژوهش این است که مراحل تربیت اخلاقی کودکان از منظر تعلیم دینی چه هستند؟ محقق در صدد است که به این مهم پاسخ دهد.

1. مفهوم شناسی

در این قسمت از نوشتار لغات کلیدی پژوهش در معنای لغوی و اصطلاحی بررسی می شوند.

1-1. تربیت: واژه «تربیت» عربی است، از ریشه ی «رَبَوَ» و به معنای پروردن است. واژه ی تربیت از ریشه ی «رَبَوَ» و باب تفعیل است. در این ریشه، معنای زیادت و فزونی اخذ شده است.^۱ و در مشتقات مختلف آن، می توان این معنا را به نوعی بازیافت. مثلاً به تپه «رَبَوَه» گفته می شود.^۲ زیرا نسبت به سطح زمین برآمده است. نفس زدن را «رَبَوَ» می گویند، به سبب اینکه موجب برآمدن سینه می شود.^۳

در اصطلاح «تربیت» به معنی «پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن» و نیز به معنی «پرورش بدن به وسیله ی انواع ورزش» است.^۴ همچنین در اصطلاح، تربیت عبارت است از «رشد دادن یک پدیده از راه برطرف ساختن موانع و فراهم کردن زمینه رشد و شکوفایی استعدادها و به فعلیت رساندن قوای نهفته در آن».^۵ واژه تربیت از مصدر باب «تفعیل» از ریشه «ربو»^۶ به معنای رشد و افزایش گرفته شده است در اصطلاح «تربیت» به معنی «پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن» و نیز به معنی «پرورش بدن به وسیله ی انواع ورزش» است.^۷

1-2. اخلاق: واژه «اخلاق» در اصل، عربی و جمع «خُلُق» است و در لغت به معانی گوناگون آمده است؛ همچون: ویژگی ذاتی، حالت طبیعی، خوی، فطرت، جوهره، طبیعت و نیز به معنای سرشت و سجیه، اعم از سجیه و سرشت نیکو و پسندیده- مانند جوان مردی و شجاعت - یا زشت و ناپسند -

1 - فراهیدی، العین، ذیل واژه «ربو»

2 - طریحی، مجمع البحرین، ذیل واژه «ربوه»

3 - راغب اصفهانی، مفردات راغب، ص 184

4 - معین، فرهنگ فارسی معین، ذیل واژه «تربیت»

5 - ابن منظور، لسان العرب، ص 204

6 - ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج 2، ذیل واژه «ربو».

7 - معین، فرهنگ لغت معین، ص 233.

مانند بخل و فرومایگی آمده است.^۱ عموم لغت شناسان، «خُلُق» را با واژه «خَلَق» هم ریشه دانسته اند. وقتی گفته می شود: «فلان کس خُلُق زیبایی دارد»، بدین معناست که سرشت یا صفت معنوی و درونی زیبایی دارد؛ هم چنان که وقتی می گویند: «فلان کس خَلَق زیبایی دارد»، اشاره به ظاهر زیبا و اندام متناسب و هماهنگ او است.^۲

1-3. تربیت اخلاقی: تربیت اخلاقی را می توان این چنین تعریف کرد: برانگیختن، فراهم ساختن و بکار بستن ساز و کارهای آموزشی و پرورشی در جهت دریافت گزاره های اخلاقی و شناختن و شناساندن فضایل و رذایل و زمینه سازی برای ایجاد نگرش، روی آوردن به اخلاق حسنه، تقید و پای بندی و عینیت دادن ارزش های اخلاقی به منظور رسیدن به سعادت و کمال جاودانه تربیت اخلاقی نام دارد. بر این اساس، رسیدن به سعادت و کمال جاودانه تربیت اخلاقی نام دارد.^۳

1-4. کودکان: فرزند انسان از زمان تولّد تا بلوغ، کودک یا «صغیر» نامیده می شود^۴ که معادل آن در زبان عربی طفل است.^۵ در اصطلاح: «فرزند صغیر انسان را کودک (طفل) نامند. این لفظ بر فرزند مذکر (پسر) و مؤنث (دختر) و نیز جمع آن ها (فرزندان) اطلاق می گردد و تا زمانی که به سن تمیز نرسیده است، او را طفل صغیر می نامند».^۶

2. اصول حاکم بر تربیت اخلاقی در قرآن و سنت

^۱ - ابن منظور، لسان العرب، ج 10، ص 86

^۲ - زبیدی؛ تاج العروس من جواهر القاموس، ج 13، ص 126

^۳ - بهمنش، مقاله تربیت اخلاقی، ص 6.

^۴ - ابن منظور، لسان العرب، ج 11، ص 401

^۵ - انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج 6، ص 5989.

^۶ - فیومی، مصباح المنیر، ص 374

تربیت اخلاقی یکی از اصلی ترین و بنیادی ترین ابعاد رشد انسان و نوع تربیتی انسان است که تأثیرگذاری مستقیم بر سرنوشت فرد و جامعه دارد تا حدی که می تواند سرنوشت فرد و جامعه را رقم بزند. در قرآن کریم، خداوند متعال یکی از الگوهای تربیت اخلاقی را در گفت و گوی حضرت لقمان با فرزندش بیان می فرماید و اصولی را به عنوان اصول حاکم بر تربیت اخلاقی می توان از این آیه استنباط کرد آن جا که خداوند می فرماید: «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ»؛ پسرم! نماز را به پا دار، و امر به معروف و نهی از منکر کن، و بر آنچه به تو رسد صبر پیشه کن، که این از امور مهم است» این آیه شریفه نشان می دهد که تربیت اخلاقی باید مبتنی بر آموزش عبادات، ترویج فضایل، مقابله با منکرات و تقویت صبر باشد؛ اصولی که پایه های شخصیتی و معنوی فرزندان را شکل می دهند.²

از طرف دیگر در روایات و احادیث وارده از پیامبر و اهل بیت (علیهم السلام) نیز می توان روایاتی در این زمینه مشاهده نمود که تا چه اندازه اصول تربیت اخلاقی مهم بوده است و تأکید بسیاری بر اهمیت تربیت فرزندان بر اساس اخلاق نیکو شده است. آن جا که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرماید: «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ»؛ فرزندان خود را گرامی بدارید و به خوبی تربیتشان کنید». این روایت بیانگر اهمیت احترام به کرامت کودک و نقش حیاتی ادب و تربیت در رشد اخلاقی اوست.

¹ - لقمان : 17.

² - مکارم شیرازی ، تفسیر نمونه ، ج 17 ، ص 53.

³ - پاینده ، نهج الفصاحه ، حدیث 1196.

می‌تواند با خدای خود صحبت کند، از دل بگوید زمینه‌ی دلبستگی او را به خدا چنان کند که کودک بزرگترین وظیفه‌اش را جلب رضای خدا بداند و تابع اوامر و نواهی او باشد.^۱

قصه‌گویی زبان مشترک بین همه‌ی تمدن‌ها و فرهنگ‌هاست و یکی از بهترین راه‌های نفوذ در افکار و شخصیت کودکان به شمار می‌رود. در قرآن آمده است: «نَحْلَا نُنْقِصُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَٰذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ»^۲؛ ما نیکوترین حکایت‌ها (و روش قصه‌گویی) را به سبب این قرآن، که به سوی تو وحی کردیم، برای تو حکایت می‌کنیم؛ و مسلماً پیش از این، از بی‌خبران بودی»؛ روش قصه‌گویی یکی از روش‌های تربیت اخلاقی است که مورد تایید پیشوایان دینی و مکاتب الهی در امر تربیت اخلاقی فرزندان به خصوص در دوران کودکی و زیر هفت سالگی است. در این روش کمالات معنوی و روحی خود عامل جذب بوده انسان‌ها را به هدایت و ارشاد رهنمون خواهد کرد.^۳

^۱ - امینی زاده، فرهنگ و تعلیم و تربیت اسلامی، ص 66.

^۲ - یوسف: 3.

^۳ - رشیدپور، تعلیم و تربیت اسلامی، 56.

نتیجه گیری

دوران کودکی، حساس ترین مرحله زندگی بشر در شکل گیری شخصیت و بنای اخلاقی انسان است. از منظر تعلیم اسلام، تربیت کودک به ویژه تربیت اخلاقی او، وظیفه ای الهی است که بر دوش والدین نهاده شده است. والدین در اسلام به عنوان اولین مربیان اخلاقی، الگوهای رفتاری، مسئولان اصلی تربیت دینی و اخلاقی، و حافظان فطرت پاک فرزندان معرفی می شوند. تربیت فرزند یک مسئولیت الهی، انسانی و اجتماعی است که باید با محبت، بصیرت و عمل نیک همراه باشد.

اصول حاکم بر تربیت اخلاقی در قرآن و سنت بسیار هستند اما مهمترین آنها اول در بعد توحید و خدامحوری است و اصل مهم دیگر نیز اصلا لگودهی و تربیت با عمل است بعد از این نوبت به اصل محبت و احترام به کودکان می رسد که در تربیت اخلاقی مؤثر است و اصل مسئولیت پذیری و نظم نیز اصل دیگری در تربیت اخلاقی محسوب می شود.

عملکرد والدین در تربیت اخلاقی کودکان در مرحله اول شامل دو مرحله است : 1. رعایت و تقویت مسائل اخلاقی قبل از بارداری 2. رعایت مسائل اخلاقی در دوران بارداری .

تربیت اخلاقی کودکان بعد از تولد تا سه سالگی شامل مراحل بسیاری است اما مهمترین آنها عبارتند از : 1. اذان و اقامه گفتن در گوش نوزاد 3. انتخاب نام نیکو 4. شیردهی به نوزاد.

تربیت اخلاقی کودکان بعد از 3 سالگی تا 7 سالگی نیز مرحله حساسی است و مهمترین کارها در این مرحله عبارتند از : 1. تعلیم امور دینی با روش محبت 2. روش قصه گویی و داستان سرایی.

فهرست منابع و مآخذ

*قرآن مجید، ترجمه محمدعلی رضایی اصفهانی.

*دشتی ، ترجمه نهج البلاغه.

1. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، مصحح: میر دامادی، جمال الدین، بیروت: نشر دارالاحیاء التراث العربیه، 1416هـ ق

2. ابن فارس، محمد بن ذکریا، مقاییس اللغة، بیروت : نشر دارالاحیاء التراث العربیه، 1407

3. احمدی، علی اصغر. اصول تربیت. انتشارات انجمن و اولیا و مربیان. چاپ 8، 1393.

4. امینی زاده ، محمدرضا، فرهنگ و تعلیم و تربیت اسلامی ، چاپ اول، در راه حق ، قم، زمستان 1376 .

5. انوری، حسن ، فرهنگ بزرگ سخن، تهران : نشر دانشگاه ، 1387.

6. پاینده ، ابوالقاسم ، نهج الفصاحه ، قم : دارالکتب الاسلامی ، 1388

7. جعفری، محمد تقی، زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام ، تهران: وزارت ارشاد اسلامی ، 1385.

8. جمعی از پژوهشگران حوزه علوم قرآنی و فقهی ، مقاله حکم والدین، منتشر شده در فرهنگ قرآن، قم : نشر مرکز فرهنگ قرآن و معارف قرآن، 1388.

9. شریعتی کمال آبادی ، محمد ، مقاله نقش محبت در تربیت از منظر قرآن و روانشناسی، همایش بین المللی روان شناسی و فرهنگ زندگی ، شهرکرد ، 1394.

10. جماعتی ، حسین ، راه کارها و شیوه های خدانشناسی کودکان از نگاه قرآن و حدیث ، قم : نشر جمال ، 1386

11. حاجی باباییان امیری، محسن. روشهای تربیت اخلاقی کاربردی در اسلام. تهران، چاپ اول. 1391

12. راغب اصفهانی، محمد حسین ، مفردات راغب، قم : نشر هاجر، 1385هـ ش .

13. رشیدپور، مجید. تعلیم و تربیت اسلامی، انتشارات انجمن و اولیا و مربیان. چاپ دوم. 1389
14. زبیدی، مرتضی، تاج العروس، بیروت: دارالعلم، 1409
15. صدوق، محمد، الخصال، ترجمه کمره‌ای، تهران، چاپ: اول، 1377ش
16. صف آراء، مریم، کمیلی، مهدی، محبت درمانی: منظر تطبیقی دین و روان شناسی، تهران: نشر رشد فرهنگ، چاپ اول، 1396
17. طباطبایی، محمد بن حسین، تفسیر المیزان، قم: انتشارات جامعه مدرسین، زمستان 1362 هـ.ش.
18. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، الاشریف الرضی، قم، 1370،
19. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، بیروت: دارالعلم، 1407هـ.ق.
20. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بیروت: دارالفکر، 1408.
21. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، منشورات دار الرضی، قم، چاپ اول، بی تا.
22. قاسمی، محمد علی، دوران طلایی تربیت تا هفت سالگی، نور الزهرا - سلام الله علیها -، قم، 1395
23. قائمی، علی، نقش مادر در تربیت، تهران: 1375.
24. کاظمی مازندرانی، یحیی، نگرشی بر اعجازهای پزشکی قرآن، قم: دارالفکر، 1397 هـ.ش.
25. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات دارالکتاب اسلامی، 1377
26. متقی هندی، علاءالدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه، 1405هـ.ق.
27. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
28. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، تهران: دارالکتب اسلامی، 1385.

29. مروجی طبسی، محمدجواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (علیهم السلام)، چاپ هجدهم، قم:

دفتر تبلیغات اسلامی 1383.

30. مظاهری، حسین، تربیت فرزند، قم: انتشارات امیری، 1370

31. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: نشر سرایش، 1383 هـ.ش.

32. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1375

33. موسوی راد لاریجانی، حسین، پدر، مادر، معلم مرا خوب تربیت کن، تهران، 1379.

34. موسوی کاشمری، سید مهدی، روش های تربیت، قم: الهادی، 1388.

35. وینی کات، دی دبلیو، مادران جوان و نیاز نوزادان، مترجم: کربلایی نوری، اشرف، چاپ اول، تهران:

نشر دانژه، 1385.

36. یوسفیان، نعمت الله، تربیت دینی فرزندان، تهران: نشر زمزم هدایت، 1386